

KUR'AN'DA İBADET KAVRAMI¹

Tahir Altun²

ÖZET

İbadet kelimesinin iştikak ettiği (ٱ) kökünün asıl anlamı, itaat, boyun eğmek, tevazu göstermek, ilah edinmek, zilletini açığa vurmakve bir tek ilah'a boyun eğmektir. Bunun yanında teslim olmak ,pişman olmak, emrine bağlanmak, alıkoymak, hapsetmek, menetmek, inkâr etmek, tenezzül etmemek, beğenmemek, burun kıvırtmak, yapışıp ayrılmamak ve öfkelenmek, anlamlarına da gelmektedir.

İbadet teriminin biri genel diğeri özel olmak üzere iki anlamı vardır. Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabasını ifade eder. Böylece kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir. Özel anlamdaise ibadet, Allah ve Resülü'nünmükelleften yapmasını istediği belirli davranış biçimleridir.

İbadet kavramı, Kur'an-ı Kerim'de tevhit, itaat ve kulluk anlamına geldiği gibi, bu üç anlama ilaveten ilah edinmek, dua, boyun eğmek ve salih amel anlamlarına da gelmiştir.

İbadet, Kur'an'da sadece ibadet kavramıyla ifade edilmemiştir. İbadet, ibadet kavramı yanı sıra Dua, Zikir, Salât, Nüsük, İnabe, Kunut, İslam ve Tesbih gibi kavramlarla da ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:İbadet, İtaat, Salat, Nüsük

¹ Bu makale Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü "Kur'an'da İbadet Kavramı" adlı yayınlanmamış tezden istifade edilerek hazırlanmıştır.

² DİB İmam-Hatib

CONCEPT OF WORSHIP IN THE QUR'AN

Abstract

The origin of the word 'worship' comes from the phenomenon such as obeying, behaving humbly and modestly, acquiring deity, disclosing derogation and complying for only the honor of God. Besides, it also has different meanings such as surrender, regret, to be at someone's disposal, get angry, preclude, lock up, prohibit, disable, prevent, deny, disdain, despise, dislike, or stick together.

The term 'worship' has a special meaning in addition to the general one. In general, 'worship' expresses the effort of a person, who is liable to God, to act in accordance with God's consent due to his respect for God. Therefore, any behaviour done to gain God's satisfaction can be defined as worship. On the other hand, in special meaning, worship can be described as the certain forms of behaviour that the God and his prophet ask the people, who are liable to God, to do.

The concept of worship, in the Quran, refers to not only tawhid, obedience and servanthood but also acquiescence, pray and good deed.

Worship is not expressed in the Qur'an only by the concept of worship. It is also represented by the concepts such as Pray, Dhikr, Salat, Nusuk, Inabe, Kunut, Islam and Rosary.

GİRİŞ

Kavram (Terim), bir fikri, bir bilim, sanat ve meslek dalının, bir konuyu anlatmak için kullanılır. Bir bilim alanı, ya da sanat alanını tanımak, ancak o bilim ve sanat dalının kavramlarını bilmek ve yerli yerinde kullanmakla mümkündür. Kavramlar yalnız bilim ve sanatın tanınması açısından değil, düşünme ve mantıki muhakeme açısından da çok önemli araçlardır. Zira doğru ve isabetli düşüncenin alt yapısını ancak doğru anlaşılabilir ve doğru ifade edilen kavramlar oluştururlar.³

Kavramların anlamlarını öğrenmek, kapsamalarını anlamak için genel sözcükler yeterli değildir. Bunun için özel çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü her bilim dalının kendine mahsus terimleri söz konusudur.⁴

İnsan ve cinlerin yaratılış amacı olan, Allah ile kul arasındaki irtibatı ifade eden ibadet kavramı da bu kavramlardan bir tanesi ve hat en önemlilerden birisidir. Bu kavram Kur'an-i Kerim de genişçe bir yer almıştır. Hata Kur'an-i Kerim'in temel konulardan birisidir. Bundan dolayı bu kavramın iyi anlaşılması ve irdelenmesi insanlar açısından büyük bir öneme haizdir.

Bu anlatılanlar doğrultusunda Kur'an bütünlüğü içerisinde çok önemli bir yere haiz olan ve Kur'an'ın ana konulardan biri olan ibadet kavramı, ifade ettiği anlam açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Kur'an'ın temel kavramlarıyla da sıkı bir şekilde irtibatlı olan ibadet kavramı, üzerinde durulmaya değer pek çok yönü olan bir kavramdır. Bu itibarla bu kavramın Kur'an çerçevesinde değerlendirilip izah edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle bu konu incelenmeye çalışılmıştır.

³ Muhsin, Demirci, *Tefsir Terimler Sözlüğü*, İstanbul. 2009, 7.

⁴ Demirci, *Tefsir Terimler Sözlüğü*, 7.

1.İBADET KAVRAMI

İbadet kavramının Kur'an-ı Kerim'deki kullanımı, mahiyeti, ihtiva ettiği anlam ve önemine geçmeden önce, konunun daha iyi tahlil edilip değerlendirilebilmesi açısından bu kavramın sözlük ve terim anlamlarının tahlili yapılarak değerlendirilecektir. Daha sonra ibadet kavramının Kur'an-ı Kerim'de hangi anlamlarda kullanıldığını açıklanmaya çalışılacaktır. Bundan sonra da Kur'an'ın kullandığı ifadeler içerisinde ibadet anlamını ifade eden diğer kavramların ve kelimelerin izahına geçilecektir.

1.1. Sözlük Anlamı

Kur'an-ı Kerim'de Allah'a itaati ifade etmek üzere kullanılan kavramların başında gelen "ibadet" kavramı, sözlükte birçok manaya gelen (ع ب د) kökünün sülasi-i mücerred şığasının birinci babının fiâlet kalıbındaki عبد الله cümlesinin mastarıdır.⁵ Ancak, ibadet ifadesindeki te'nis (dişil) tâ'sı, diğer mastarlardaki te'nis tâ'sı gibi vahdete delalet etmez. Aksine çokluk veya sıfattan isme nakline delalet eder.⁶

Bu kökün asıl anlamı itaat,⁷ boyun eğmek ile beraber itaat,⁸ boyun eğmek,⁹ tevazu göstermek,¹⁰ ilah edinmek,¹¹ zilletini açığa vurmak¹² ve bir tek

⁵Zebidî, es-SeyidMuhammeda el Hüseyini, *Tacü'lArusmincevahiri'l Kamus*, Kuveyt, 1994, 8/330.

⁶Zebidî, *Tacü'lArus*. 8/ 331.

⁷ Cevherî, İsmail b. Hammad, (ö.393/1002),*es Sıhah(Tacu'l-LüğaveSıhahü'l -Arabiyye)Thk. Ahmed AbdülğafurAttar*, Mısır, 'ty. Darü'l-Kitabi'l Arabiyye',2/503; İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed Mükerrer *Lisânü'lArab*, Beyrut, 1956, 6/2778; Firuzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub el- Firuzâbâdîyyi eş-Şiraziyyiel *Kamus ül Muhit*, 4/308, 'yy.' 'ty.'; Zebidî, *Tacü'lArus*. 8/331.

⁸Zebidî, *Tacü'lArus*8/331.

⁹*Mü'cemü'lVasit*, Darü's- Şüruk, Kahire, 2003, 579.

¹⁰ Cevherî, *es Sıhah* 2/ 303; İbn Manzûr, *Lisânü'lArab*, 6/ 2778; Zebidî, *Tacü'lArus* 8/ 330; Mü'cemü'lVasit, s. 579.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'lArab*, 8/2778; Zebidî, *Tacü'lArus*8/331.

¹²İsfehânî, Ebi'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *Râğibel-Müfredat fi Ğeraibi'l Kur'an, Thk. Muhammed Seyyid Keylani*, 'yy.' 'yy.' tsz., 319.

ilah'ın ta'zimi için boyun eğmek¹³ olmakla beraber, çok geniş bir anlam sahası vardır.

Bu konuya dikkat çeken İbn Faris (ö.395/1004), Mu'cemu Mekayisi'l Lüğa adlı eserinin "abd" maddesinde, bu kökün iki asıl anlamının olduğunu, bunlardan birinin "yumuşaklık ve tevazu" a, diğ erinin ise "şiddet ve kabalık" a delalet ettiğini söylemiştir.

Sibeveyhî, bu terim için şöyle demiştir: "Bu terim, aslında sıfattır, ancak isim gibi muamele görmüştür çünkü (عابدٌ رجالٌ) deniliyor.

"Abd" kökünün ef'ale kalıbı olan (عبد) A'bede ise, köleleştirmek¹⁴ biri diğ erine köle etmek, bir insanın başına üşüşüp dövmek anlamında kullanılmıştır. (عبدته) (a'bedehü) Onu köleleştirdi. Hadiste bu kalıp kullanılmıştır. (ثلاثة أنا خصمهم رجل عبد محرراً) ("Üç kişi benim hasmumdur biri hür olan birini köleleştiren"¹⁵...);¹⁶ biri diğ erine köleleştirmek, (عبدن فلان فلانا) (Filan beni filana köle etti);¹⁷ insanların bir adamın başına üşüşüp dövmesi (عبد القوم بالرجل) "adamın başına üşüşüp dövdüler"¹⁸ şeklinde kullanılmıştır.)

Bu sözlük anlamlarından da anlaşılıyor ki (عبد) kelimesinin ifade etmek istediği esas mânâ kişinin, yüksek, güç ve iktidar sahibi birine karşı baş eğmesi, itaat etmesi, onun karşısında her türlü mukavemet ve isyanı terk etmesi ve tam bir bağımlılıkla ona boyun eğmesidir. Bundan dolayı bir Arap (العبد) ve (العبادة) kelimelerini duyduğu ilk anda zihninde kulluk ve ubudiyet düşünceleri canlanıyor.

¹³Zebidî, Tacü'lArus8/344; Mü'cemü'lVasit, s. 579.

¹⁴ İbn Manzûr, Lisânü'lArab, 8/ 2777; Zebidî, Tacü'lArus8/ 339.

¹⁵ Buhârî, Ticaret, 11.

¹⁶ İbn Manzûr, Lisânü'lArab, 8/2777; Zebidî, Tacü'lArus 8/ 339.

¹⁷ İbn Manzûr, Lisânü'lArab, 8/2777; İbn Fâris, 4/ 206; Zebidî, Tacü'lArus8/339.

¹⁸Zebidî, Tacü'lArus8/339; Mü'cemü'lVasit, 579.

Sonuç itibariyle “Abd” kökü, hangi babda ve hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın ifade ettiği anlam, anlam itibariyle birbirinden farklı veya birbirine zıt olan iki varlığın arasındaki ilişki, bağlılık ve yönelmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Her zaman güneşe yönelen ayçiçeği bitkisine de “übbadü’ş-şems” denilmesi de bundan olsa gerek.

Kul ve köle manasında, birbirinin tezadı olan Allah ile kul, efendi ile köle ilişkisini; boyun eğmek manasında, boyun eğen ile boyun eğdirenin ilişkisini; tenezzül etmeme manasında da, tenezzül etmeyen ile tenezzül edilmeyenin arasındaki ilişkiyi ifade eder.

Yukarıda anlattığımız İbn Faris’in “bu kökün iki asıl anlamının olduğunu, bunlardan birinin yumuşaklık ve tevazu’ a, diğ erinin ise şiddet ve kabalı ğ’a delalet eder” sözü, bekli de bunun için söylemiştir

1.2. Terim Anlamı

İslamî literatürde ibadet teriminin biri genel diğ eri özel olmak üzere iki anlamı vardır.

1-Genel anlamda ibadet, mükellefin Allah’a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O’nun rızasına uygun davranma çabasını ve bu şekilde yapılan iradî davranışları ifade eder. Böylece tamamen dini olan görevlerden başka, kişinin Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil de ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir. Bu amaçla fert ve toplum yararına gerçekleştirilen her olumlu davranış dinî ve manevî bir anlam kazanır.¹⁹

Bu anlamdaki ibadet sahası bir hayli geniştir. Buna göre ibadet, sadece namaz ve Allah’ı zikretmekten ibaret değildir. Rabbin rızasını talep, emrini yerine getirmek için yapılan her salih amel ibadettir.

¹⁹ Ferhat, Koca, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV, İstanbul, 1999, 19/240.

Meselâ, yiyecek ve içeceğin ibadet niyetiyle yapılması şu şekilde olur. Allah'ın helâl kıldıklarını yerine getireyim, helâl ile iktifa edip harama kaçmayayım ve Allah'ın bana farz kıldığı emirlerini yerine getireyim diye yemeyi içmeyi ve tenezzüh etmeyi niyet ederse ibadet olur. Bu niyetle yiyip içip kuvvet kazanan kimse, Peygamberimizin "Kuvvetli ve bünyesi sağlam mümin (ibadetini kusursuz yaptığı için) bünyesi zayıf müminden daha hayırlıdır ve Allah nezdinde daha sevgilidir..."²⁰hadis-i şeriflerindeki senaya mazhar olur.

Nefsin istediği ve zevk aldığı bütün bu hayatî emirler, böyle bir hâlis niyetle yapıldığında ibadet zümresine dâhil ve sevaba vesile olur. Kul, bütün bu zevk ve sefaların içinde yüzdüğü hâlde niyeti Allah'ın rızasını kazanmak olduğu için, her yaptığı ile Allah'a biraz daha yaklaşır. Bu temele dayanarak fukaha ve din âlimleri, "Salih niyet, âdetleri ibadete çevirir." demişlerdir.²¹

Genel anlamdaki ibadet tarifi, İbn Teymiyye'nin(ö.728/1326) yaptığı birkaç ibadet tarifinden bir tanesinin tarafından da desteklenmektedir. İbn Teymiyye kendisine "Ey insanlar Rabbinize ibadet edin."²²ayetindeki ibadet terimi sorulduğunda şu cevabı vermiştir. "İbadet Allah'ın sevdiği ve razı olduğu, gizli aşikâr her türlü söz ve davranışı içine alan geniş kapsamlı bir terimdir."²³

Buna göre namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, hacca gitmek, doğru sözlü olmak, emaneti korumak, anne ve babaya iyilik etmek, sıla-i rahmi yapmak, ahde vefa göstermek, iyiliği emredip kötülüğü men etmek ibadettir. Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad etmek, komşulara, yetimlere, yoksullara, kölelere ve esirlere -ister insan olsun ister hayvan herkese- iyilik etmek, dua

²⁰Müslim, Kader, 34; İbn Mace, Mukaddime, 10; Ahmed İbn Hanbel, Müsned, 2/366.

²¹Dâvut, Aydüz, *İslam'da İbadet ve İbadet - Amel İlişkisi*, "Yeni ümit Dergisi", Yıl 2003, Sayı, 60, s. 42.

²²Bakara, 2/21.

²³ İbn Teymiyye, Takyyi'd-Din Ahmed b. Abdü'l Halim b. Teymiyye, *el-Kevaşifü'l-müdiyyet an lalairisalt'lubudyet*, Darü'l iman, İskenderiye, 7-8.

etmek, zikir yapmak, Kur'an okumak ve benzeri hal ve hareketler hepsi birer ibadettir.²⁴

Öyleyse Allah'a gereği gibi kul olma inancıyla hareket eden kişinin, yaptığı her meşru iş ve söylediği her güzel söz nerede ve ne zaman olursa olsun ibadet niteliğindedir. Bu anlamdaki ibadet, Kur'an-ı Kerim'deki amel-î salih kavramıyla eşanımlıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu iki kavram, biri diğerrinin anlamını ifade eden birçok ayet vardır.

2-Özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve Resülü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleridir. Fıkıh literatüründe ibadetin yaygın kullanımı bu ikinci manadadır.

İslam'ın temel şartlarını teşkil eden namaz, oruç, zekât ve haccın yanında kurban kesme, i'tikâf, dua, Kur'an okuma, hayır ve infakta bulunma gibi davranışlar terim anlamıyla ibadetin en meşhur örneklerini oluşturur.

Bu anlamıyla ibadet, "Allah'a yakın olma" anlamındaki kurbet ve "O'na boyun eğme." anlamındaki itaat kelimeleriyle yakın anlamlara sahiptir.²⁵

İbadet kelimesinin terim anlamı, dil ve din âlimlerince farklı kelimelerle tarifi yapılmışsa da, bu tanımlar, ihtiva ettiği mana itibarıyla birbirine çok yakın ve birbirinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Ancak her bilgin, ibadet kavramını tarif ederken ibadete farklı yönlerden bakmıştır. Bundan dolayı her bilgin kendi tanımında farklı faktörleri öne çıkarmıştır. Tanımlardaki bu ufak farklar da bu farklı bakış açısından kaynaklanmıştır.

²⁴Kardâvî, Yûsuf, *İslam da ibadet, trc. Hüsametın Cemal, Çağrı, İstanbul, 1974, 74.*

²⁵ Koca, *DİA*, 19/241.

Boyun eğmeyi ve tevazu' u öne çıkaranlardan Taberî (ö 310/922), ibadeti, boyun eğmekle itaati, alçakgönüllülükle tevazu' u göstermek diye tarif etmiştir.²⁶

Beğavî (ö516/1122) ise, İbadet, itaat ile beraber boyun eğmek ve tevazu' dur²⁷ diyerek, Taberî nin aynı tarifini farklı cümlelerle ifade etmiştir.

İbn Teymiyye (ö.728/1328) yaptığı bir kaç ibadet tarifinin birinde ise, mükemmeliyet yönüne dikkat çekerek, İbn Kesir' in tarifinden daha ileri bir tarif yaparak şöyle demiştir: İbadet, mükemmel sevgi ve mükemmel alçak gönüllülüğün son noktasıdır.²⁸

İbadet kavramında imanın amele yansımaya cihetine dikkat çeken İbn Cevziye (ö.751/1350), ibadeti şöyle tarif etmiştir. Allah' a ibadet, O' nun emrine bağlanmak ve yasaklarından kaçınmak şekliyle ona boyun eğmek demektir.²⁹

İbn Kesir (ö. 774/1372) ise, tevazu' ve boyun eğmenin yanında sevgi ve korkuyu da ilave ederek tarif etmiş ve şöyle demiştir: İbadet sevgi, tevazu' ve korkunun mükemmelini ihtiva eden kavramdan ibarettir.³⁰

İbadette nefsin terbiye faktörünü göz önünde bulunduran Cürcanî (ö.816/ 1413) ise, ibadet tarifini nefsin arzusuyla ilişkilendirmiştir. Ona göre ibadet, mükellef insanın, nefsinin arzusunun hilafına Rabbine ta'zim için yaptığı fiildir.³¹

Elmalılı Hamdi Yazır (1295–1878/1942) ibadetteki niyet ve kurbet faktörlerine dikkat çekerek ibadeti tarif eder: Elmalılı' ya göre "İbadet, niyete

²⁶ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan* Beyrut,1988, 1/160

²⁷ Beğavî, Ebü Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud, *Me'alimü-'t- Tenzil (Thk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma' Damîriyye, Süleyman Müslim el-Hariş)*,DâruTaybe, Riyad, 1987, 1/53.

²⁸İbn Teymiyye, *Mecmuatü'lFeteva* , Darü'l Vefa, 'ty.10/ 91.

²⁹İbn Cevziye, Ebi'l-Ferec, Abdürrahman, *Nehzetü'l-a'yünü'n-Nevazir fi ilmi'lvucuhi ve n-Nevazir, (Tah. Muhammed Abdulkerim Kazım 'r-Radi)*, Beyrut, 1987, 431.

³⁰ İbn Kesir, İmadüddinEbu'l-Fida İsmail b. Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut,1986,1/214.

³¹Cürcanî es- Seyid eş-Şerif, Ali b. Muhammed, *Kitabü 't-Tarifât*,FırankfurtÜni. Arap ve İslami İlimler Enstitüsü, Almanya, 151.

bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve yüce Allah'a kurbet ve yakınlık ifade eden özel itaattir."³²

Yukarıda yapılan tariflere göz atıldığında bu tariflerin birbirlerine çok yakın olduğu ve birbirlerinin tamamlayıcısı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Çok az fark ise, bu tarifleri yapan bilginlerin bakış açısı ve uzmanlık alanlarıyla ilgilidir.

Bu ve benzeri tariflerden anlaşılacağı gibi ibadette esas olan, kulun nefsin heva ve arzusundan yüz çevirip, sevgi ve muhabbetle Allah'a yönelmesidir. İbadetin hakikati de, kalben, ruhen ve bedenen sevgi ve muhabbetle Allah'a itaat etmektir.

Şu halde yukarıda yapılan tüm tariflerin muhtevaları dikkate alınıp, her cepheden ibadet kavramına bakılırsa, şöyle bir tarif ortaya çıkacaktır.

Mükellef insanın, nefsinin arzusu hilafına,³³ niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan,³⁴ içinde Allah rızasını,³⁵ kâmil tevazu'u ve muhabbetin ileri noktasını barındıran,³⁶ zahirî-batinî hal ve hareketlerle³⁷ Allah'a kurbet (yakınlık) ve yönelmeyi³⁸ ifade eden özel itaattir.³⁹

Bu tanıma göre ibadet, kurbet ve itaat arasında umumiyet (genel) hususiyet (özel) ilişkisi vardır. Şöyle ki en geneli itaat, en özeli ise ibadet, kurbet ise ibadetten genel, itaatten de özeldir.

³² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1/ 101.

³³ Cürçânî, *Kitabü t-Tarifât*. 151.

³⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/101.

³⁵ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 1/241.

³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmuatü'lFeteva*, 10/ 91.

³⁷ İbn Teymiyye, *Mecmuatü'lFeteva*, 10/149.

³⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/101.

³⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan* 1/160; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/ 101.

Bu konuya kitabında bir başlık halinde yer ayıran İbn Abidin (1198-1252 h.), konuyu şöyle açıklar: İtaat, niyete bağlı olsun-olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin-bilinmesin, yapılmasında sevap olan fiildir“

Kurbet,” niyete bağlı olmasa bile, kime yapıldığını bilerek yani yaklaşmak istediği zatı tanıyarak, yapılmasında sevap olan fiildir.

“İbadet” ise niyete bağlı olarak yapılması sevap olan fiildir.⁴⁰

Öyleyse her ibadet bir kurbet, her kurbet de bir itaattir. Ancak her itaat, kurbet olmadığı gibi, her kurbette ibadet değildir.⁴¹

Buna göre, beş vakit namaz, oruç, zekât ve hac gibi niyete bağlı olanlar, hem ibadet hem itaat hem de kurbettir. Ancak Kur’an okumak, sadaka vermek, vakıf yapmak ve köleyi özgürlüğüne kavuşturmak gibi niyete bağlı olmayan fiiller, hem kurbet hem de itaattir, ibadet değildir. Allah’ı tanımak için kafa yormak, düşünmek bir itaattir. Ancak, yaklaşılmak istenilen Cenab-ı Allah tefekkür anında henüz tanınmış olmadığından bu tefekkür kurbet değildir. Niyete bağlı olmadığından ibadetde değildir.⁴²

İbadet kavramının Kur’an’da yer alış şekline gramer açısından baktığımızda, dokuz yerde masdar şeklinde (ibadet),⁴³ on iki yerde ism-i fâil olarak (âbid, âbidûn, âbidin ve âbidat)⁴⁴ yer alırken, yüz yirmi üç yerde fiil, yüz kırk üç yerde isim şekliyle yer almıştır.⁴⁵ İbadet kavramının Kur’an’da böylesine yoğun bir şekilde yer alış, nüzul sıralamasında beşinci sırada yer alan Fatıha

⁴⁰ İbn Abidin, Muhammed Emin b.Abidin, *Redü’l Muhtar Âlâ Dürrü’l Muhtar, Şerhü’lTenvirü’lEbsar*, Riyad, 1/ 222.

⁴¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/ 101.

⁴² İbn Abidin, *Redü’l Muhtar* 1/ 222; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/ 101.

⁴³ Nisâ 4/172; Araf 7/260; Yûnus, 10/29; Kehf 18/110; Meryem, 19/65-82; Enbiyâ, 21/19; Mümin 40/60; Ahkâf, 46/6.

⁴⁴ Bakara 2/138; Tevbe 9/112; Enbiyâ 21/53-73-84-106; Mü’minûn 23/47; Zuhruf, 43/81; Tehrim 66/5; Kâfirûn 109/3-4-5.

⁴⁵ Bkz. M. Fuâd Abdülbaki, *el- Mu’cemu’l- Müfehres li Elfâzi’l Kur’ani’l- Kerim*, Darü’l Hadis, Kahire, 1996, 546.

suuresinden başlayarak, vahyin son dönemlerine kadar sürmekle beraber, Mekkîsûrelerde daha fazla yer almaktadır.⁴⁶

Vahyin nüzul süresi içerisinde sürekli gündemde kalan ibadet kavramının, kelime olarak ne anlama geldiğini yukarıda izah etmeye çalıştık. Şu halde, ibadet Kur'an'da ne gibi anlamları ifade etmektedir? sorusuna cevap aramaya çalışacağız.

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde yer alan ibadet kavramının geçtiği yerleri tetkik edildiğinde dikkati çeken ilk husus, Kur'an'da ibadet sadece müsbet anlamıyla yer almadığıdır. Müminin Allah ile münasebeti noktasında en temel terim olarak ibadet kavramı önemli bir yer işgal ederken, bunun yanında, Allah'ın dışında, kendilerine ilahlık noktasında kutsallık atfedilen varlıklara karşı gösterilen tavırların da ibadet olarak adlandırılması, kavramın müsbet manasının yanında menfi bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Bunun çok sayıda örneği bulunmakla birlikte KâfirûnSûresinde her iki anlamı da birlikte görüyoruz.⁴⁷

*"De ki: Ey kâfirler! Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Ben sizin ibadet ettiklerinize ibadet edecek değilim. Siz de benim ibadet ettiğime ibadet edecek değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*⁴⁸

Görüldüğü üzere hem müminin Allah'la olan ilişkisi ve hem de kâfirlerin kendi ilâhlarıyla olan ilişkileri ibadet olarak adlandırılmıştır.

İbadet kelimesi ve türevleri, Kur'an-ı Kerim'deki diğer birçok kelimelerde olduğu gibi, içinde bulunduğu cümlenin durumuna göre birden

⁴⁶ Pak, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayıhan yayınları, İstanbul,1999, 71.

⁴⁷Pak, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*,91.

⁴⁸Kâfirûn, 109/1-6.

çok anlam ifade eder. Öyle ki bazen aynı kelime tek bir anda birden çok anlam ihtiva eder. Hatta İbn Abbas, “Kur’an-ı Kerim’deki her ibadet kelimesinde mutlaka tevhid anlamı vardır”⁴⁹ diyerek, ibadet kavramının Kur’an-ı Kerim’de mutlaka birden fazla anlama geldiğini ifade etmiştir.

Ancak İbn Abbas’ın bu görüşünü Allah’a isnad edilen ibadet kavramlarına mahsus tutmak gerekir. Çünkü Kur’an’da geçen ve Allah’tan başkalarına ibadeti anlatan ayetlerdeki ibadet kavramının tevhit anlamına geldiğini söylemek mümkün değildir.

Mevdûdî, Kur’an-ı Kerim’deki ibadet kavramını tek manaya indirgeyenleri eleştirerek şöyle demiştir: İbadet kelimesinin sadece bir manada dondurulması, doğrusu söylemesi gerekirse Kur’an çağrısının çok dar manalara sıkıştırılması demektir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, Kur’an davetini böylesine dar kalıplar içerisine düşürerek Allah’ın dinine inanan kimsenin, Kur’an’ın öğretilerine ancak sınırlı bir şekilde uyabilecek olmasıdır.⁵⁰

Kur’an-ı Kerim’in kelime anlamlarını ele alan ansiklopedik eserler, ibadet kavramı ve türevlerinin Kur’an’da üç anlamda kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bunlar tevhit, itaat ve kulluktur (kul, köle).⁵¹Ancak Kur’an-ı Kerim’de ibadetten söz eden ayetlerindeki ibadet kelimesi ve türevlerinin tefsirleri tetkik edildiğinde, ibadet kavramının anlamı bu üç anlamla sınırlı olmadığı ortaya çıkıyor.

Çünkü Kur’an-ı Kerimin ibadetten bahseden ayetlerindeki ibadet kavramı, genel olarak bu üç (tevhit, itaat ve kulluk) mana ile beraber ilah

⁴⁹ Beğavî, *Me’alimü-t- Tenzil*1/71; Neseî, Abdullah b. Ahmed b.Mahmudü, *Medarikü-t Tenzil ve Hakaikü-t Te’vil*, Darü İbn Kesir, Beyrut, 2008, 1/ 62.

⁵⁰Mevdûdî,Ebu’lA’la, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, (trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya) Beyan, İstanbul, 1991, 97.

⁵¹Demağanî, Hüseyin b. Muhammed, *Kamusu’l Kur’an, Darü’l ilmulilmelayin*, Beyrut, 1983, 315; Kar’avî, Süleyman İbn Salih, *El vucuh ve n-Nezair fil Kur’an-il Kerim*, Riyad,1990, 471-72.

edinmek, dua, Allah'ı bilmek, boyun eğmek, iman etmek, salih amel işlemek anlamlarını da ifade etmiştir.

1.2.1. Tevhid Anlamı

Kur'an'da ki ibadet kavramının, ifade ettiği anlamlardan biri tevhittir. Tevhit manasına gelen ifadelerden biri "Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin..."⁵² ayetindeki ibadet kavramıdır. Müfessirler, "Allah'a ibadet edin." ifadesini Allah'ı tevhit edin (birleyin)⁵³ diye yorumlamışlardır.

Ayetin siyak ve sibakına bakıldığı zaman ayetteki ibadet kavramının tevhitle tefsir edilmesi daha uygundur. Çünkü ayette geçen "Ey insanlar" hitabı, Mekke müşriklerini muhatap almaktadır.⁵⁴ Müşrikleri ibadete davet etmekten önce tevhide davet edilmesi daha uygun ve daha isabetlidir.

Eğer "Ya eyyühe-n Nas" cümlesindeki "nas" ifadesini genel olarak alırsak ki, ayetin sibakında mümin, kâfir ve münafıktan söz edilmiştir; o zaman İbn Abbas in görüşüne uygun olarak, kâfir ve müşrikler için tevhit ve iman, müminler için ibadet ve tevhit anlamı ortaya çıkar.

Kur'an-ı Kerim'de tevhit anlamını ifade eden ibadet kavramlarından birisi "Andolsun, Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik de, 'Ey kavmim! Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir ilah yoktur'...dedi."⁵⁵ ayetinde geçen ibadet kavramıdır.

⁵² Bakara, 2/21.

⁵³ Taberî, *Cami'l-Beyan*, 1/385; Beğavî, *Me'alimü-t- Tenzil*, 1/71; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* 1/309; Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir'l Kurtûbî, *el-Cami'ü'li Ahkami'l Kur'an*, Risâle, Beyrut, ty. 1/340; Neseî, *Mederikü-t Tenzil* 1/62.

⁵⁴ Neseî, *Mederikü-t Tenzil*, 1/62.

⁵⁵ A'raf, 7/59.

Taberî, ibadet edin cümlesini, tevhit anlamına gelen, O'nun(Allah) dışındaki tanrı ve benzerlerine ibadet etmeyi terk edin⁵⁶ diye tefsir etmiştir.

Âlûsî de, Taberînin görüşüne yakın bir görüş ifade ederek, "ibadet edin" ifadesini "Bir olan Allah'a ibadet edin."⁵⁷ diye tefsir ederek, lafzetullah'ın sıfatı olan "vahdehü" kaydının mahzuf olduğunu ima etmiştir.

Bir kısım müfessirler, "Biz Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Biz O'na ibadet edenleriz (deyin)"⁵⁸ ayetindeki 'ibadet edenleriz' ifadesi de tevhit ile tefsir etmişler.

Muhammed Abduh, "Biz O'na ibadet edenleriz" ifadesindeki ibadet terimini, şirkin zıddı olan tevhit anlamına gelen, "Dinimizde artma ve eksiltme yapmak için ahbar ve bilginlerimizi rab edinmiyoruz." ifadesiyle açıklayıp tevhit anlamını vermiştir.⁵⁹

Alûsî nin görüşü de buna benzerdir. Çünkü Alûsî bu ayetin tefsirinde "نحن له عابدون" cümlesini, biz İbrahim'in milletine tabi' olan müvahiddinleriz diye tefsir etmiştir.⁶⁰

Ayetin nüzul sebebi de, yukarıda sözü edilen müfessirleri te'vid mahiyetindedir. İbn Abbas diyor ki: Hıristiyanlar, yeni doğan çocuğu bir haftalık olunca, temizlemek için ma'mudi denilen bir su ile boyarlardı. Bu O'nun hitan(sünnet) yerini temizler ve böylece gerçek Hıristiyan olur diye inanırlardı. Bu ayet, böyle bir uygulamanın yanlışlığını vurgulamak için indi.⁶¹

⁵⁶ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, 10/260.

⁵⁷ Âlûsî, Şehabü'd-din SeyidMahmud'Âlûsî'l Bağdadi, *Ruhu'lMe'ani fi tefsiri'lKur'an'l Azim ve Seb'ülMesani*, XXX, Darü'l Ehyâu'tTürasü'l Arabî. Beyrut. 'ty', c. XIII, s. 150.

⁵⁸ Bakara, 2/138.

⁵⁹ Abduh, eş-Şeyh Muhammed, *Tefsiri'l Kur'ani'l Azim(el meşhur bit-tefsiri'lmenar)*, thr. es-seyid Muhammed Reşid-r Rıza, XIV. 1948, Kahire, c. I, s. 486.

⁶⁰ Âlûsî, *Ruhu'lMe'ani* 1/ 398.

⁶¹ Vahidi, Ebi'l Hasan Ali b. Ahmed'n-Nisâburî, *Esbabü'nNüzül (Thr,TdkÜsam b. Abdülmühsin'lhamadani)* Darü'l islah, s. 41.

Bu ayet gerçek kurtuluşun böyle zahiri ve sembolik eylemlerle değil, Allah'ın insanların fitratına yerleştirdiği asli renk olan tevhit inancı ile mümkün olacağını vurgulamaktadır.⁶²

1.2.2. İtaat Anlamı

Kur'an-ı Kerim'deki ibadet kavramının ifade ettiği temel anlamlardan biri de itaattir. İtaat, ibadet kavramının esas manasıdır. Allah'a ibadeti anlatan ayetlerdeki ibadet kelimelerinin hepsinde (tevhidin yanında) itaat anlamı (da) vardır.⁶³

Sadece Allah için yapılan her fiil ibadettir; kalp ve diğer azalarla yapılan ibadetlerin hepsi buna dâhildir. Dolayısıyla Allah'a ibadet, O'na itaat etmek demektir⁶⁴

Çünkü *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer kendisine ibadet ediyorsanız."*⁶⁵ Ayeti, eğer O'nun emrine boyun eğiyor, sözünü dinliyor ve itaat ediyorsanız size temiz ve helal kılınandan yiyiniz⁶⁶ demektir. Çünkü bu ayet, bir takım insanların bazı hurafelerden dolayı bir kısım yiyecekleri kendilerine haram kılma faaliyetiyle ilgilidir. Cahiliye devrinde, Arapların saibe denilen devenin etini yemeyi, sütünü içmeyi, üzerine binmeyi ve bu hayvanı herhangi bir işe koşmayı haram kılmaları gibi...

Ayette, geçen ibadet kelimesi itaat anlamındadır. Çünkü ayetin manası, helal ve haram kılma yetkisinin Allah'a aittir. Size rızık olarak verdiğimizden temiz olanını yiyin ve bu nimetten dolayı da Allah'a şükür edin. Eğer siz de

⁶² Bkz. Kur'an Yolu, 1/135.

⁶³ Fîrûzâbâdî, 5/145.

⁶⁴ Hâzin, el- İmam Alâeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim, *Lübübü't Te'vil fi Meani't Tenzil*, 6/ 362.

⁶⁵ Bakara, 2/172.

⁶⁶ Taberî, *Camî'u'l-Beyan* 3/ 353.

Allah'a itaat ediyorsanız itaatınız gereği, helal ve haram konusundaki sınırlandırmayı Allah'a ait olduğunu kabul edin.

*"Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana ibadet etmeyin,...diye emretmedim mi?"*⁶⁷ ayetteki *"Şeytana ibadet etmeyin."* den maksat, Allah'a asi olup,⁶⁸ şeytanın vesvese yoluyla yaptıklarına⁶⁹ itaat etmeyin⁷⁰ demektir. Yalnız Allah'a itaat edin.⁷¹ Burada men' edilen sadece secde değildir. Bilakis men' edilen şey şeytanın emrine boyun eğmek ve itaat etmektir.⁷²

1.2.3. Köle, Kul Anlamı

Kur'an-ı Kerim'deki İbadet kavramının ifade ettiği temel anlamlardan birisi de kulluktur.

*"Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin."*⁷³

*"De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin."*⁷⁴

*"Böyle iken ('melekler Allah'ın kızlarıdır' demek suretiyle) kullarından bir kısmını O'nun parçasını saydılar."*⁷⁵

Yukarıdaki üç ayette zikir edilen ibadet kavramının türevi olan (عبادي), birinci ayette köle, diğer iki ayette de kul manasını ifade etmek için kullanılmıştır.

⁶⁷Yâsîn, 36/60- 61.

⁶⁸ Beğavî,Me'alimü-t- Tenzîl, 7/23.

⁶⁹Âlûsî,Ruhu'lMe'ani, 23/40.

⁷⁰ Beğavî,Me'alimü-t- Tenzîl,7/ 23; Âlûsî. Ruhu'lMe'ani,23/40.

⁷¹ Beğavî,Ruhu'lMe'ani.7/23.

⁷²Râzî, Fahrüddini'rRâzî, Mefatih'lĠayb (Tefsirü'rRâzî), DarüFikr. 1981, Beyrut, 26/96.

⁷³Nûr, 24/32.

⁷⁴ Zümer, 39/53.

⁷⁵Zuhruf, 43/15.

1.2.4. İlah Edinmek Anlamı

Kur'an-ı Kerim'deki ibadet kavramı ve türevlerinin ifade ettiği anlamlardan birisi de ilah edinmektir.

Kur'an-ı Kerim'deki "ilah edinmek" anlamındaki ibadet ifadesi iki anlamı kapsamaktadır. Mevdûdî, ilah edinmenin iki anlamını aşağıdaki gibi açıklamıştır.

Birincisi: Kişinin bir başkası için tapınma ve kulluk amacıyla sücud, rükû, kıyam, tavaf etmesi, kapı eşliğini öpmesi, adak ve kurban kesmesi gibi davranışlardan birisini göstermesidir. Bu şekilde kendisine tapınılan kimsenin başlı başına, bir ilah olduğuna inanılmış olsun veya tüm bu ibadetler, onun şefaak ve yakınlığının elde edilmesi için yapılmış olsun yahut yüce ilaha ortak olduğuna ve bu dünya işlerinin yönetiminde yardımcı ve katkısı bulunduğuna iman edilmiş olsun, bunun hiçbir önemi yoktur.

İkincisi: Kişinin bir kimseyi bu âlemde sebepler nizamı üzerinde egemen zannederek isteklerini gerçekleştirme için onun dua etmesi, zarar ve felaketler karşısında ondan medet umması, korkuları esnasında malların ve canların yok oluşunda ona sığınmasıdır.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim, yukarıda zikredilen her iki uygulamanın da ilah edinmek olduğunu ve bu ilah edinmeyi de ibadet kelimesinin türevleriyle ifade etmiştir

"Sizi ve Allah'tan başka dua ettiklerinizi terk ediyor ve Rabbime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum. İbrahim, onları da onların taptıklarını da terk edince, ona İshak ile Yakub'u bağışladık ve her birini

⁷⁶Mevdûdî, 89.

peygamber yaptık”⁷⁷ayetlerde dua etmeyi ilah edinmek ile ilah edinmeyi ise, ibadet kelimesinin türevi olan (يعبدون) ile ifade edilmiştir. Çünkü birinci ayetteki “Allah’tan başka dua ettiklerinizi” ikinci ayette ilah edindiğiniz diye nitelendirilmiş ve bu da ilah edinmek anlamına gelen (يعبدون) ile ifade edilmiştir.

Başka bir örnek de “Rabbinin, onları da, Allah’tan başka ibadet ettiklerini (ilah edindikleri) de mahşerde bir araya toplayıp da: ‘Siz mi saptırdınız benim şu kullarımı, yoksa onlar kendilerini yoldan saptılar’ diyeceği günü hatırla.”⁷⁸ Onlar, seni eksikliklerden uzak tutarız. Seni bırakıp da başka dostlar edinmek bize yaraşmaz...derler”⁷⁹ ayetlerinde de görülmektedir.

İlk ayetteki ‘ibadet ettiklerini’ den maksat ilah edinmektir. İkinci ayetin beyanından ma’butlardan maksadın salihler, peygamberler ve veliler olduğu anlaşılıyor. Onların ibadetlerden maksat, mabutların kul olmaktan üstün ve yüce bir mevkide olduklarına inanarak, ilahlık sıfatı ile nitelenebileceklerine kanaat getirmek şekliyle onları ilahlaştırmaya varacak şekilde onları tazim ve takdis etmektir.

Taberî bu ayetin tefsirinde “Onları da, Allah’tan başka ibadet ettiklerini (ilah edindikleri) de mahşerde bir araya toplayıp da.” cümlesinin açıklamasını şöyle ifade ediyor: Allah’tan başka cin, insan ve melekleri ilah edenler ile puta tapan kıyamet yalancılarını mahşer gününde topladığımızda...⁸⁰

Zemahşerî de “ibadet ettiklerini” cümlesinden maksat ibadet edinilen melekler, Mesih ve Üzeyrdir demiştir.⁸¹

⁷⁷ Meryem, 16/48-49.

⁷⁸ Furkân, 25/17.

⁷⁹ Furkân, 25/18.

⁸⁰ Taberî Camiu’l-Beyan, 27/ 415.

⁸¹ Zemahşerî, Ebü’l Kasım Carü’llah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el- Keşşafu an Hakaikü’Ğevandü’t Tenzil ve Uyun’lAkavil fi vucuhü’t Te’vil(Tefsirül Keşşaf)*, VI, Riyad, 1998. Darü’l Marifa, Beyrut, c. IV, s. 337.

(İçlerinden biri şöyle dedi:) “Mademki onlardan ve Allah’tan başkasına ibadet ettikleriniz (taptıklarınız)den yüz çevirip ayrıldınız, o halde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın...”⁸²ayetindeki “ibadet ettikleriniz” ifadesi, ilah edindiğiniz (taptıklarınız) anlamını ifade etmiştir. Çünkü ayetin manası “mademki onları ve onların ilah edindiklerini terk ettiniz”.⁸³

1.2.5. Dua Anlamı

Kur’an-ı Kerim’deki ibadet kelimesi ve türevlerinin ifade ettiği anlamlardan birisi de “Dua etmektir.” Kur’an-ı Kerim’deki ibadet kavramının ifade ettiği anlamlardan dua anlamının ayrı bir yeri vardır. Çünkü ibadet ve dua, anlam olarak da iç içe girecek şekilde birbirine çok yakındır. Dua ve ibadet, edenin tevazu’ ve alçak gönüllülüğüne, edilenin de ta’zimine işaretir.

İbadette dua, dua’da da ibadet anlamı vardır. Buna örnek olarak “ Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana ibadet (dua) etmeyi kibirlerine yedirmeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir.”⁸⁴ayetini örnek olarak verebiliriz.

Âlûsî der ki: Bu ayette, duadan maksat dilek ve talep olması mümkündür. O zaman ibadette maksat ise duadır. Çünkü dua da ibadetin bir çeşidi ve hatta en faziletli çeşididir.⁸⁵ Ayette geçen “cevap vereyim” cümlesi, bu görüşü te’yid eder mahiyettedir. Çünkü cevap kelimesi duaya daha uygun düşmektedir.

İbadet ve dua kavramlarının biri diğerinin anlamında kullanıldığı konusunda daha önce ele aldığımız Meryem süresinin 48-49. ayetleri ile Ahkâf süresinin 5-6. ayetleri de örnek olarak verilebilir.

⁸² Kehf, 18/16.

⁸³ Zemahşerî, Keşşaf.3/570.

⁸⁴ Mü’min, 40/60.

⁸⁵Âlûsî, Ruhu’lMe’ani.24/ 81.

1.2.6. Boyun Eğmek Anlamı

İbadet kavramının Kur'an-ı Kerim'de ifade ettiği anlamlardan bir tanesi de boyun eğmek anlamıdır. Arapça da tevazu, tezellül, huşu' ve istikân diye ifade edilen boyun eğmek, ibadet kavramının asıl anlamlarındandır.⁸⁶

Taberî, İbn Abbas'ın *إِيَّاكَ نَعْبُدُ* ayetinin tefsirinde, seni tevhit ediyoruz, senden korkuyoruz ve senden rica ediyoruz tefsirini niçin (boyun eğmek anlamına gelen) huşû, tezellül ve istikân ile tevil ettiği sorusuna, "çünkü her Arap'ın katında ubudiyetin aslı boyun eğmektir diye cevap vermiştir."⁸⁷

İbadet kavramının aslı olan tevazu anlamı, Allah'a ibadetin zikredildiği her ayette mutlaka vardır. Yüce Allah, ibadetin bir çeşidi olan namazı, içinde hüşû ve tezellül olmadan kılınması durumunu ibadetle nitelendirmemiş, görünüş itibarıyla bu namazı kılanı da abid (ibadet eden) olarak değil, musalli olarak vasıflandırarak, kılınan bu ibadeti, "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar."⁸⁸ ayetiyle eleştirmiştir.

Beğavî, "Yalnız sana ibadet ederiz."⁸⁹ ayetinin tefsirinde, "boyun eğerek tevhit ederiz" diyerek,⁹⁰ ibadet kavramının, tevhit, tevazu ve itaat anlamına geldiğine işaret etmiştir. Zeccac da bu ayetin tefsirinde Beğavî gibi düşünmektedir. Zira aynı ayeti O da "Alçak gönüllü taat ile sana itaat ediyoruz." diye tefsir etmiştir.⁹¹

1.2.7. Salih Amel Anlamı

İbadet kavramının Kur'an-ı Kerim'de ifade ettiği anlamlardan bir tanesi de salih ameldir. Salih amel anlamı, geniş anlamdaki ibadet anlamıyla

⁸⁶ İsmail, Karagöz, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, Şûle yayınları, İstanbul, 1997.

⁸⁷ Taberî, *Camî'l-Beyan*, 1/159.

⁸⁸ Maûn, 107/ 4-5.

⁸⁹ Fâtiha, 1/ 4.

⁹⁰ Beğavî, *Ruhu'l-Me'ani*, 1/ 53.

⁹¹ Zeccac, Ebu İshak İbrâhim b. es-Seri, *Meani'l Kur'an*, V, AlemülKütüb, Beyrut, 1988, 1/48.

ayrılmasında, sınırlarının ayrılma noktasını tespit etmek mümkün olmayacak kadar güçtür.

Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde salih amel işleyenleri anlatırken daha sonra onların yaptıklarını ibadet kavramı ile ilişkilendirmiştir. Ya da ibadet edenleri anlatırken onları salih amel ile ilişkilendirir.

Meselâ Yüce Allah, Kur'an-i Kerim'de *“Mesih de, Allah'a yakın melekler de, Allah'a kul olmaktan (ibadet etmekten) asla çekinmezler. Kim Allah'a ibadet etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”*⁹²

Bu ayette iki sınıf varlıktan söz edilmiştir: Biri Allah'a ibadet etmekten imtina etmeyenler, diğeri de Allah'a ibadet etmekten çeken ve kibirlenenler. Bir sonraki ayette Allah'a ibadet etmekten imtina etmeyenler, iman edip salih amel işleyenler olarak takdim edilmiştir.⁹³

*“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara daha da fazlasını verecektir. Allah'a kulluk etmekten (ibadet etmekten) çekenlere ve büyüklük taslayanlara gelince; (Allah) onları elem dolu bir azaba uğratacaktır ve onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulmayacaktır.”*⁹⁴

Birinci ayetteki Allah'a ibadet edenler ikinci ayette iman edip salih ameller işleyenler diye ifade edilmiştir; Yine birinci ayette Allah'a ibadet etmekten çekenleri ise, Allah'a kulluktan çekenler ve kibirlenen olarak ifade edilmiştir.

⁹² Nisâ, 4/172.

⁹³ Nisâ, 4/173.

⁹⁴ Nisâ, 4/173.

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”⁹⁵ “O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır”⁹⁶ ayetlerinde de görüldüğü gibi, hayat ve yaratılmanın sebepleri zikredilmiştir. Birinci ayette yaratılmanın (hayat ve ölüm) amacı ibadet ile ifade edilmişken, diğer ikinci ayette yaratılmanın (hayat ve ölüm) sebebi amel olarak ifade edilmiştir. Bu da iki terimin birini diğerinin anlamında kullanıldığının göstergesidir.

Taberî, genelde güzel ameli ibadet ile açıklamıştır. Mesela yukarıdaki ikinci ayetin tefsirinde “Ey insanlar sizi deneyelim bakalım hanginiz daha fazla itaat (ibadet) ediyor.” diyerek,⁹⁷ güzel ameli ibadet ile açıklamıştır. Yine Taberî Hûd ve Kehf sûrelerinin 7. ayetlerinde geçen güzel amel diye tercüme edilen ايكم احسن عملا cümlesini “Hanginiz güzel ibadet (itaat) eder.” diye tefsir etmiştir.⁹⁸

Kurtûbî de Hûd sûresinin 7. ayetinde geçen ايكم احسن عملا cümlesinin tefsirinde İbn Abas’ın bu ayeti “ bakalım hanginiz bana çok itaat eder” diye tefsir ettiğini söyleyerek bu cümlenin ibadet anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁹⁹

İbn Hayyan’da Kehf suresindeki ايكم احسن عملا cümlesini “bakalım hanginiz daha çok emrime tabi’ oluyor ve hanginiz bana çok itaat ediyor” diye tefsir etmiştir.¹⁰⁰

2. İBADET ANLAMINI İFADE EDEN KAVRAMLAR

Kur’an-ı Kerim’de ibadet mefhumu, sadece ibadet kelimesi ve türevler ile ifade edilmemiştir. İbadet kavramı ile birlikte dua, zikir, salât, nüsük, kunût, İslam, tesbih ve inabe kelime ve türevleri de ibadet anlamında kullanılmıştır.

⁹⁵Zâriyât, 51/56.

⁹⁶ Mülk, 67/2.

⁹⁷ Taberî, Cami’-l-Beyan an 23/ 118.

⁹⁸Taberî Cami’-l-Beyan,12/. 335.

⁹⁹Kurtûbî, Cami’ü’l-Ahkami’l Kur’an 11/76.

¹⁰⁰Ebû Hayyan, Muhammed b. Yûsuf el Endülûsîel-Bahru’lMühit, Darü’l Kitabül İlmiye, Beyrut, 1993, 6/ 97.

Bu kavramların ortak özelliği tamamının hakiki anlamı ibadetin bir çeşidinin adı olmasıdır. Yani bu kavramlar cüz, ibadet ise külldür.

Külle cüz'ün ismi verilmesi, Kur'an-ı Kerim'de ve Arapçada yaygın olan edebî bir sanattır. Bu sanata Kur'anî ilimlerde mecazü'lmürsel denir. Mesela, *“Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte rükû edin.”*¹⁰¹ ayetinde geçen *وَارْكَعُوا مَعَ الرَّائِعِينَ* (Rükû edenlerle beraber rükû edin.) *“Namaz kılanlarla beraber namaz kılın.”* anlamındadır.

*De ki: Allah'ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi dua (ibadet) edelim?”*¹⁰²

*“Sen Allah ile beraber başka bir ilaha dua (ibadet) etme. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır.”*¹⁰³

*“Bilesiniz ki göklerde kim var, yerde kim varsa, hep Allah'ındır. Allah'tan başkasına dua (ibadet) edenler (tapanlar) Allah'a koştukları ortaklara tabi olmuyorlar..”*¹⁰⁴ Bu ayette geçen dua kelimesi ve türevleri ibadet anlamındadır.

*“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alış verişi bırakın.”*¹⁰⁵ *Kim, Rahman'ın Zikri'nden yüz çevirirse, biz onun başına bir şeytan sararız.”*¹⁰⁶ *“Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikir (ibadet) etmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”*¹⁰⁷ Bu üç ayetteki zikir kelimesi ve türevleri ibadeti ifade eder.

¹⁰¹ Bakara, 2/43.

¹⁰² En'âm, 6/71.

¹⁰³ Kasas, 28/88.

¹⁰⁴ Yûnus, 10/66.

¹⁰⁵ Cuma, 62/9.

¹⁰⁶ Zuhruf, 43/36.

¹⁰⁷ Münâfikûn, 63/9.

“Onların, Kâ’be’nin yanındaki salâtları (İbadetleri) ıslık çalıp el çırpılmaktan ibarettir.”¹⁰⁸Her biri salâtını ve tesbihini kesin olarak bilmektedir”¹⁰⁹ ayetlerdeki ibadet mefhumu, salât kavramıyla anlatılmıştır.

“Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize menasikimizi (ibadet yerlerini ve ilkelerini) göster.”¹¹⁰ “(Ey Muhammed)! De ki: Şüphesiz benim namazım da, nüsüküm(diğer ibadetlerim) de, hayatım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. Ayetlerinde de ibadet mefhumu, nüsük kavramı ile ifade edilmiştir.

Aşağıda zikredilen ayetlerde ibadet, Kunut terimi ile ifade edilmiştir. Ey Meryem! Rabbine kunut (ibadet) et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil.”¹¹¹“Allah, çocuk edindi” dediler. O,bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ındır. Hepsi O’na kunut (ibadet) etmiştir.¹¹²Göklerde ve yerde kim varsa yalnızca o’na aittir. Hepsi ona kunut(ibadet) etmektedir (Hepsi O’na boyun eğmiştir).”¹¹³

(Melekler derler ki:) “Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır”.“Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız,” “Şüphesiz biz (Allah’ı)tesbih(ile ibadet) edip yücelteniz.”¹¹⁴Eğer o, Allah’ı tesbih(ibadet)edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı.”¹¹⁵Ayetlerde de ibadet tesbih kelimesi ve türevleri ile ifade edilmiştir.

¹⁰⁸Enfâl, 5/35.

¹⁰⁹Nûr, 24/41.

¹¹⁰ Bakara, 2/128.

¹¹¹ Âl-i İmran, 3/43.

¹¹² Bakara,2/116.

¹¹³Rûm, 30/26.

¹¹⁴Sâffât, 37/165-166.

¹¹⁵Sâffât, 37/143-144.

Tâğût'tan, ona kulluk etmekten kaçınan ve içtenlikle Allah'a yönelenler (ibadet edenler) için müjde vardır. O hâlde kullarımı müjdele!"¹¹⁶ "Azap size gelmeden önce Rabbinize (ibadet ederek) yönelin ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez."¹¹⁷

Bu iki ayette de inabe kelimesi ibadet anlamın da kullanılmıştır.

3. İBADETİN ÖNEMİ

Kur'an, âlemlerin Rabbi tarafından insanlığa öğüt ve rehber olmak üzere indirilmiş bir kitaptır. Bu kitapta ortaya konulan sistemin merkezinde Allah vardır. Bu sistemde Allah, zerreden küreye, soyuttan somuta kadar her şeye hâkimdir. Bu nedenle Allah, Kur'an'ın bütün konularının, kavram ve kelimelerinin de odak noktasıdır.¹¹⁸

Allah'ın bütün yaratılmışlar içerisinde en büyük değer bahş ettiği insan, kul olma vasfı ile muhatap kabul edilerek Kur'an sisteminde ikinci sıraya yerleştirilmiştir. Kur'an'ın genel muhtevası Allah ile insan arasındaki münasebeti düzenlemekten ibarettir. Kur'an'ın en başında yer alan Fatiha sûresi'nin "*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur*"¹¹⁹ şeklinde Allah'a övgü ile başlayıp, son sûresi olan Nas sûresi insanlar anlamındaki "*ve-n Nas*"¹²⁰ ifadesiyle sona ermesi de bunu destekler mahiyettedir.

Değişik açılardan değerlendirmek mümkün olmakla beraber Allah ile insan arasındaki ilişkide Rab-kul ilişkisi esastır. Bu ilişkide esas olan ise insanın Rabbinin ma'budiyetini tanınması, O'na karşı kul olduğunu, O'na boyun eğerek teslim olması ve O'nun emrinin doğrultusunda hayatına yön vermesidir.

¹¹⁶ Zümer, 39/17.

¹¹⁷ Zümer, 39/54.

¹¹⁸ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve insan (trc. Süleyman Ateş)* İstanbul 'ty.', s. 93.

¹¹⁹ Fâtiha, 1/1.

¹²⁰ Nâs, 114/6.

Çünkü insan bu amaç için yaratılmış,¹²¹ buna uygun şekilde üstün vasıflarla donatılmış, akıl ve idrak nimeti ile ni'metlendirilmiştir.

Bu yüzden insandan beklenen kul olduğunun idrakine vararak Rabbine ibadet etmesi ve O'na gereğince kulluk etmesidir. İşte ibadet, Allah'a iradeli olarak ve gönülden arzu ederek itaat etmenin karşılığı olan bir olgu; insanın Rabbi ile münasebetini ifade eden bir duygudur. Zira ibadet başlı başına Allah'ı tanımak, bilmek, itaat etmek, tevhit etmek ve ona kulluk etmek demektir.

Kulluğun tezahürü olarak, namaz, zekât oruç, hac, kurban ve dua etmek, ibadet kavramının özünü teşkil etmektedir.

İbadet yaradılış gayemizdir. Kur'an-ı Kerim'de insanlar, ibadet eden anlamına gelen "ibad" sıfatı ile anılmıştır. İbadet, özü itibari ile itaat ve tevhitir. Bu açıdan ibadet, kulun Allah dışındaki her şeyi bırakarak sadece Allah'ı tanınması ve ona kulluk etmesidir.

İbadet kulun tekebbür ve isyandan itaat ve tevazu'a dönmesidir. Ayrıca insanın aslına dönmesidir. Bu yönüyle ibadet, insanın elestbezmindeki ahbine ve gerçek fıtratına dönmesini ifade eden kavramdır. Çünkü Allah her insanın özüne ibadet etme duygusunu yerleştirmiş ve onu bu şekilde yaratmıştır.

İbadet, aynı zamanda peygamber de olan seçkin insan ile kulluk görevlerini yerine getiren müminlerin ana vasfıdır. Kur'an'da her biri bir hakikat rehberi olan Nuh,¹²² Hûd,¹²³ Sâlih,¹²⁴ Şuayb,¹²⁵ İbrahim,¹²⁶ İsa¹²⁷ (a.s.) ve bütün peygamberlerin¹²⁸ Allah'a ibadet ettiklerinden bahsedilerek onların bu

¹²¹Zâriyât, 51/56.

¹²² Hûd, 11/25-26; Mü'minûn,23/23; Nûh71/3.

¹²³A'râf, 7/65-70; Hûd11/50.

¹²⁴A'râf, 7/85; Hûd11/25-26; Neml,27/45.

¹²⁵A'râf, 7/85; Hûd11/84-87; Ankebût,29/36.

¹²⁶ Ankebût, 29/16.

¹²⁷Mâide, 5/72-115.

¹²⁸Fussilet, 41/14.

hali insanlara örnek olarak sunulmuş ve kavimlerine “Allah’a ibadet edin”¹²⁹ diye emredip, yaradılış gayeleri olan Allah’a ibadete davet ettiklerinden söz etmektedir. Allah’ın onlar aracılığıyla gönderdiği doğru yola da ancak onlar gibi Rablerine ibadet ederek Allah’a sığınanların ulaşabilecekleri belirtilmiştir.

İbadet, Kur’an’a göre hidayet ve ahiret müjdesinin vesilesidir. İnsanın bu âlemde huzurlu ve mutlu olabilmesi, ahirette de kazananlardan olabilmesi için Allah’ın seçip gönderdiği elçilere iman ederek hidayet yoluna girmesi lazımdır. Hidayete ulaşabilmenin en önemli şartı ise, yalnız Allah’a ibadet edip ona yönelmektir. Çünkü Allah Kur’an’da sadece kendisine inanarak yönelenleri dünyada hidayet vereceğini ahirette de müjde vereceğini beyan etmiştir.¹³⁰ Ayrıca kurtuluşa ermiş olan muttakilerden¹³¹ olmanın yolu olarak da ibadet etmeyi göstermiştir.¹³²

Bu anlatılanlar doğrultusunda Kur’an bütünlüğü içerisinde çok önemli bir yere haiz olan ve Kur’an’ın ana konularından biri olan ibadet kavramı, ifade ettiği anlam açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Kur’an’ın temel kavramlarıyla sıkı bir şekilde irtibatlı olan ibadet kavramı, üzerinde durulmaya değer pek çok yönü olan bir kavramdır.

SONUÇ

İnsan iki ana unsurdan müteşekkil bir varlıktır. Bu unsurlar biri ruh diğeri bedendir. Bedenin, varlığını idame ettirebilmesi için nasıl maddi gıdaya ihtiyacı varsa, aynı şekilde ruhun da keder ve elemelerden kurtulup kendisine tat verecek zevk ve lezzetlere erişebilmesi için manevi gıdaya ihtiyacı vardır.

¹²⁹ Mü’minûn, 33/33; Hûd, 11/50-61-84; Ankebût, 29/16; Mâide, 5/12.

¹³⁰ Zümer, 39/17.

¹³¹ Nebe’, 78/31.

¹³² Bakara, 2/21.

İnsana en yüce zevk ve lezzetleri veren şey de sevdiği, önünde eğildiği ve kendisine taptığı varlığa ibadet etmektedir. Çünkü ibadet, insanın varlığını kendi varlığında yok saydığı, korkularını yenip ümitlerini filizlendirdiği gizemli bir hakikattir. İşte insanın ruhunun gıdası olan bu ibadet, aynı zamanda insanın yaradılış gayesidir. İnsanın yaradılış gayesi olan ibadet, sadece sistematik bir kaç şekli uygulama değildir. Çok geniş bir anlam alanına sahip olan ibadet kavramının manası, günümüzde daraltılmış ve sadece belli başlı sistematik ritüelleri yerine getirilmesi ile sınırlandırılmıştır. Oysa 'İbadet', insana sevap kazandıran her türlü amelin genel adıdır. Çünkü 'İbadet', Allah'a itaattir. Bütün ibadetlerin özü ve aslı da, Allah Teâlâ'yı hatırlamak ve O'na itaat etmektir

Bu kavramın çerçevesi o kadar geniş ki, itikadî sahadan amele, oradan da ahlaki sahaya kadar tüm dini içerisine alan ve yerine getirmesiyle insanı Allah'a karşı tanımlayan en açık ve en kapsamlı kavramlardan bir tanesidir. Bundan olsa gerek Kur'an-ı Kerim, ibadet olgusunun ifadesini tek bir kavramla sınırlandırmamıştır. Aksine ibadet olgusu Kur'an'da değişik birçok kavramla ifade edilmiştir. Bu da ibadetin anlamı ne kadar geniş olduğunun göstergesidir. Çünkü içinde Allah rızası bulunan zahirî ve batınî her hal ve hareket ibadettir. "De ki: Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi olan Allahîçindir"¹³³ ayetinde de anlaşıldığı gibi, ibadet, sadece Allah'a ulaşmak için yapılan belirli bazı sembolik işaret ve hareketler sınırlı olmayarak, hemen hemen bütün bir dünya hayatını içine almaktadır. Çünkü her dünyevi hareketine uhrevi bir hüküm bağlanmıştır.

¹³³En'âm, 6/162.

İbadet, Kur'an'ın temel konulardan birini teşkil etmekle beraber, aynı zamanda Kur'an'da doğrudan veya dolaylı olarak en fazla zikredilen kavramlardan bir tanesidir. Kur'an'ın şu andaki tertibindeki ilk emri, tüm insanları yaratan Allah'a ibadet etmektir.¹³⁴

Kur'an'daki geçmiş ümmetlerin peygamberlerinin çağrılarındaki tevhit dinine davetleri, diğer bir deyişle İslam dinine davetleri, ibadete davet ile ifade edilmiştir. Bu da, dininin ayrılmaz bir parçası olan ibadetin tevhit ve din ile ne kadar özdeşleştiğini; dinsiz ibadetin olmayacağı gibi, ibadetsiz dinin de olmayacağını göstermektedir.

Kur'an'daki ibadet konusunun bir diğer özelliği mutlak ibadet etme emrinden ziyade kime ibadet edileceği emridir. Çünkü insanın fitratında ibadet etmek vardır. Yani insanın yaratılışında ibadet etme duygusu olduğu için insan ibadete davet etmeye bile ihtiyaç olmadan ibadet eder. Ancak harici faktörlerin etkisiyle insanlar ibadete layık olmayan sahte mabutlara yönelebilir. Kur'an bu konuyu dikkate almış ve Allah'ın dışındaki tüm varlıklara yapılan ibadeti men ederek reddetmiştir. İnsanı, tek olan Allah'a ve sadece Allah'a ibadet etmeye davet etmiştir.

Allah'tan başkasına ibadet etmeyi reddettiği gibi, onları Allah'ın ibadetine ortak kılmayı da reddetmiştir. İstismara açık cin,¹³⁵ melek,¹³⁶ şeytan,¹³⁷ atalar, liderler, hükümdarlar,¹³⁸ bilginler, veliler ve salih¹³⁹ kişiler gibi bazı varlıklara ibadet etme konuları özellikle zikretmiştir. Ne amaçla olursa olsun bunlara ibadet edilmeyeceğini bildirmiştir.

¹³⁴ Bakara,2/21.

¹³⁵En'âm, 6/100; Sebe',34/41.

¹³⁶Enbiyâ, 21/26.

¹³⁷ Yâsîn,36/60-61.

¹³⁸ Mü'minûn, 23/45-47.

¹³⁹ Tevbe, 9/31.

Kur'an'a göre bunlara ibadet etmek yalnızca secde etmekle olmaz. Bunun yanında onlara dua edip yalvarmak, onlara sığınmak, yardımlarını ummak, Allah'ın helalini haram, haramını helal yapanları, Allah'ın hükümleri yerine başka hükümler koyanları kabul edip, onların prensip ve sistemlerine uymak, Allah'a isyan olan konularda insanlara isteyerek itaat etmek de onlara ibadet etmek olarak görülmüş ve yasaklanmıştır. Çünkü Yüce Allah, ibadeti sadece kendisine mahsus kılmış, kendisinden başkasına ibadet edilmesini şiddetle reddetmiştir. Bu gerçek, Allah'a ibadet emredildiği ayetlerin hemen devamında "O'na şirk koşmayınız" hitabının zikredilmesinde görülmektedir. Kur'an'a göre İbadetler yalnızca Allah'a yapılır. Ne Allah'a yakın bir melek, ne bir nebi ve resul, ne de bunlardan başka bir şeye ibadet yapılmaz.

İbadet türlerinden herhangi birini Allah'tan başkasına veya Allah ile beraber bir başkasına yapmak uygun değildir. İbadet türlerinden birini dahi mahluk için yapan kimseden daha sapık, daha zalim kim olabilir?! Çeşitli ibadetlerden herhangi birisi Allah'tan başkası için yapılırsa, yani Allah'tan başkasına ölümlerden ve salih kimselerden yardım istemek, onlardan korkmak, onların kendisine herhangi bir zarar veya fayda sağlayabileceğine inanmak, onlara tevekkül etmek, onlara dua etmek, mahlûkatı Allah kadar sevmek, Allah'ın hükmü dışındaki hükümlere teslimiyet göstermek büyük şirklerdendir.

İbadetler, dinin belirli bir ölçüde şekli ve sembolik yönünü temsil eder. Öyleyse kişilerin kendi arzu ve istekleriyle icat ettikleri form ve miktarda değil, bizzat Şâri'in belirlediği şekil ve miktarda yapılması gerekir. Buna rağmen ibadetlerin hakikati, sadece vücutla yapılan bazı hareketler veya bir takım

şekillerden ibaret değildir. Kur'an, ibadetlerin şekil ve şemalından ziyade ibadetteki ihlâs ve samimiyete daha fazla ehemmiyet ve önem vermiştir.

Kişinin yaptığı ibadetleri şekline göre değil maneviyatına göre değerlendirmiştir. Aynı fiili yapan iki ayrı kişi amaç ve samimiyetlerindeki farklılık sebebiyle zıt karşılık alabileceğini bildirmiştir. Fesat ve nifak yuvası olarak inşa edilen Mescid-i Dirar hakkında gelen şu ayetler konuyu gayet güzel açıklamıştır.

“Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resulüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar, ‘Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok’ diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancıdırlar.”¹⁴⁰

“Binâsını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve onun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarım kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”¹⁴¹

Şu ayetler de insanların yerine getirdikleri ibadetlerin şekli olmaktan ziyade muhteva olarak değerlendirileceğinin açık ifadesidir. *“Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.”¹⁴²*

“Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.”¹⁴³

¹⁴⁰ Tevbe, 9/107.

¹⁴¹ Tevbe, 9/109.

¹⁴² Bakara, 2/2¹⁴² Tevbe, 9/107.

¹⁴² Tevbe, 9/10984.

¹⁴³ Hac, 22/37.

İbadetin duygu ve mana yönü bu kadar önemli olduğu halde, ibadetin şekli yönüne yönelik en ufak teferruatına kadar çalışmalar yapılmış ve eserler yazılmış olmasına rağmen ibadetlerin samimiyet ihlâs ve duygu yönüne yönelik yeterince çalışmalar yapılmadığının kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abduhu, Muhammed, *Tefsirü'l Kur'anü'l Azim (el meşhur bit- tefsiri'l menar) Te'lif es-Seyid Muhammed Raşid-r Rıda*, Kahire, 1948.

Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l Müfehres li Elfâzi'l Kur'ani'l Kerim*, Darü'l Hadis, Kahire, 1996.

Âlûsî, Şehabü'd-din Seyid Mahmud'l Âlûsî'l Bağdadi. *Ruhu'l Me'ani fi tefsiri'l Kur'an'l Azim ve Seb'ü'l Mesani*,30 cilt, Darü'l ehyau't Tüurasü'l Arabî, Beyrut, tsz..

Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud. *Me'alimü-'t- Tenzil (Thk: Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma' Damîriyye, Süleyman Müslim el-Hariş)*, 8 cilt, Dâru Taybe, Riyad,1987.

Beydâvî, el Kâdi Nasruddin, (685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâr't- Te'vil*, Dârü'l Kitabü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Cilacı, Osman. *DİA, "Dua" md.*

Cürcânî es- Seyid eş-Şerif, Ali b. Muhammed. *Kitabü 't-Tarifat*. Fırankfurt Üni. Arap ve İslami ilimler ensitütüsü Almanya, tsz.

Demagânî, Hüseyin b. Muhammed. *Kamusu'l Kur'an*, Darü'l ilmu lil melayin, Beyrut, 1983.

Ebu's- Su'ud, Muhammed b. Muhammed el-İmâni (ö.982/1574), *İrşadü' – Akli's selim ilâ Mezâyâ'l- Kitabi'l Kerim*, 9cilt, Darü hayatü't-Türasü'l Arabi.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*,10 cilt, İstanbul.

Firuzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub el- Firuzâbâdîyyi eş-Şiraziyyi (ö.817/1414), *el Kamus ül Muhit*. .

İbn Fâris, Ahmed b.Faris b. Zekeriya, *Mu'cemu Mekayıs-l Luğa, Thk. Abdü-s Selam Muhammed Harun*,1979.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Semsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Medârici's-Sâlikîn (Hazırlayan: Muhammed Abdurrakman el Mer'l Aşli)*, Beyrut, 1999.

İbn Kesir, İmadüddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*,15cilt, Beyrut,1986.

İbn Teymiyye, Şeyhü'l İslam Takyyi'd-din Ahmed b. Abdü'l halim. *el-Keşaifü'l müdiyyet an lalai risalti'l ubudyyet*, Darü'l iman, 37 cilt, İskenderiye, 2004.

İbni Manzûr, Cemalüddin Muhammed Mükerrrem(ö. 711/1311), *Lisânü'l Arab*, Beyrut, 1956.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan (trc.) Süleyman Ateş*, İstanbul, tsz.

Kardavî, Yusuf,,. *İbadet anlam-piskolojik-hikmetleri (Terc. Hüsametin CEMAL)*, Çağrı yayınları, İstanbul,1974.

Kurtûbî, Muhammed b.Ahmed b. Ebibekir, *el-Cami'ü'li Ahkami'l Kur'an*,24 cilt, Risale, Beyrut, tsz.

Kutluer, İlhan. *DİA, "insan" md.*

Parladır, Selahattin, *DİA" Dua" mad.*

Râğıb, el-İsfehânî, Ebi'l Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğeraibi'l Kur'an*, Thk. Muhammed Seyyid Keylani, tsz.

Râzî, Fahrüddini, *Mefatih'l Ğayb (Tefsirü'r Razi)*, 32 cilt, Darü Fikr, Beyrut, 1981.

Sabunî, Muhammed Ali, *Safoetü't Tefasir*, 3 cilt, Darü'l Kur'an-ı Kerim, Beyrut, tsz.

Süyûtî, *Fethü-l Kebir, fi Damr'z Ziyadeti ilel camii's Sağir*, 37cilt, Darul Kitabü-l Arabî, Beyrut, tsz.

....., *ed-Dürü'l Mensur fi tefsiri bil me'sur (Tahkik Dr. Abdüllah b. Abdülmuhsin et-Türki)*, Kahire, 2003.

Taberî, Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 31cilt, Beyrut, 1988.

Zebidî, es-Seyid Muhammeda el Hüseyini, *Tacü'l Arus min cevahiri'l Kamus*, 40 cilt, Kuveyt, 1994.

Zeccac, Ebi İshak İbrahim b. es-Seri, *Meani'l Kur'an*, 5 cil, tsz.

Zemahşerî, Ebü'l Kasım Carüllah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el- Keşşafu an Hakaikü Ğevandü't Tenzil ve Uyun'l Akavil fi vucuhü't Te'vil(Tefsirül Keşşaf)*, 6 cilt, Darü'l Marifa, Beyrut, 1998.

....., *Esasü' Belağa (Thk. Mahmud Basıl Uyun-s sud)*, Darü'l Kütüb'l İlmiye, Beyrut, tsz .